

## **ЛЕКСИЧНА КАРТА КОНЦЕПТОСФЕРИ «ФЕМІНІЗМ» В АМЕРИКАНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ**

У когнітивній лінгвістиці термін «концептосфера» позначає галузь знань, що складається з концептів, які є її одиницями. Концепти взаємодіють між собою та організують концептуальну систему, що, за визначенням О. О. Селіванової, «відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини» [7, 261]. Концептуальна система включає в себе концептуальні сфери, чи, як їх називають за західною традицією, домени [6, 28]. У слов'янській традиції, термін «концептосфера» має дещо інше, більш узагальнене трактування. Його ввів Д. С. Лихачов для позначення сукупності концептів нації, етносу, народу [3, 280-281]. У цьому дослідженні ми вживаємо термін «концептосфера» у значенні «ментальний конструкт, заснований на концептуальній взаємодії». «Фемінізм» вважаємо концептосферою, що ґрунтується на об'єднанні двох антагоністичних концептів – концепту «гніт» та концепту «свобода».

Метою даної статті є аналіз англomовних засобів, що вербалізують дану концептосферу у художніх творах. Матеріалом аналізу слугували п'ять романів та шість оповідань XIX-XXI ст., написаних американськими письменниками. Ці твори стосуються проблеми становища жінки у суспільстві, тим самим вони можуть аналізуватися з позицій феміністської лінгвістики.

Гендерна лінгвістика, у руслі якої досліджується це явище, є перспективним напрямком сучасної гуманітарної науки в цілому. Її об'єктом стають стосунки між статтю та мовою. Тобто, основною метою гендерних досліджень у лінгвістиці є вивчення мовленнєвої поведінки представників різної статі, виокремлення та опис особливостей чоловічого та жіночого мовлення. Гендерні дослідження в мовознавстві мають міждисциплінарний та зіставний характер. Практично будь-яка з галузей лінгвістики може бути розглянута з гендерних позицій. Гендерна проблематика в мовознавстві носить яскраво виражений прикладний характер, і саме в межах цієї дослідницької парадигми було створено найбільшу кількість вдалих спроб в напрямку мовного планування та реформування мови [Про це див.: 2, 10].

Проведений лексичний аналіз вербальних маркерів концептосфери відображає соціальні ієрархічні стосунки з точки зору порушення прав жінки та виявляє шляхи її звільнення від дискримінації, як їх бачать американські письменниці.

Концептосфера «фемінізм» є соціальним конструктом та моделюється на базі фреймів. В основі концепту «гніт» знаходяться два фрейми: «домінування», що складається зі слотів «чоловік в патріархатному суспільстві» і «патріархатне суспільство», та «пригнічення», що складається зі слоту «жінка в патріархатному суспільстві». Лексичні одиниці, що репрезентують семантичне поле з домінантою «пригнічення», заповнюють слоти цих фреймів. Слоти першого фрейму заповнюються лексичними одиницями, які позначають стереотипні ситуації/уявлення, властиві відповідному гендеру. Ці лексичні одиниці за гендерною ознакою утворюють або конотативну опозицію, елементи якої є різнополюсовими за конотативним значенням, або номінативну опозицію, елементи якої знаходяться у певній семантичній ієрархії. Слот «жінка в патріархатному суспільстві» представлений вербальними маркерами з пейоративною конотацією, а слот «чоловік в патріархатному суспільстві» – вербальними маркерами з позитивною конотацією. Як наслідок, лексичні одиниці, які репрезентують жіночий гендерний стереотип, у розглянутих текстах мають семи «гірший», «пригноблений», «нижчий», на відміну від лексичних одиниць, які репрезентують чоловічий гендерний стереотип та мають семи «кращий», «домінуючий», «вищий». Лексичні одиниці, які входять до слоту «патріархатне суспільство» позначають устрій суспільства, що підтримує дискримінацію жінки, та мають сему «домінування чоловіка».

Концепт «свобода» моделюється на базі одного фрейму – «рівноправність», який складається зі слотів «підвищення статусу жіночого гендеру» і «здобуття жінкою чоловічого гендеру». Слот «підвищення статусу жіночого гендеру» заповнюється лексичними одиницями, що репрезентують жіночий гендер та при цьому мають семи «кращий», «домінуючий», «вищий». Слот «здобуття жінкою чоловічого гендеру» заповнюється лексикою, згрупованою навколо стереотипних ситуацій/уявлень, властивих чоловічому гендеру, який переймає жінка.

Лексична карта концепту «гніт», складена у результаті контекстуального аналізу вище означених романів та оповідань (із загальною кількістю 1610 сторінок, 573688 слововживань), містить 282 лексичні одиниці,  $Fa^1=912$ . Вербальні маркери фрейму «домінування» складають

---

<sup>1</sup>  $Fa$  – абсолютна частотність.

105 лексичних одиниць, Fa=259 або 28,4 % усіх слововживань, які репрезентують концепт «гніт». Вербальні маркери фрейму «пригнічення» складають 177 лексичних одиниць, Fa=653 або 71,6 % усіх слововживань маркерів концепту.

Отримані дані представляємо у таблиці 1:

Таблиця 1

**Вербальна репрезентація концепту «гніт»  
у проаналізованих художніх текстах**

| Концепт «гніт»                                           |                           |             |               |             |
|----------------------------------------------------------|---------------------------|-------------|---------------|-------------|
| Слот                                                     | Вокабуляр                 |             | Слововживання |             |
|                                                          | кількість ЛО <sup>1</sup> | %           | Fa            | %           |
| <i><b>фрейм «домінування»</b></i>                        |                           |             |               |             |
| чоловік в патріархатному суспільстві                     | 70                        | 24,8        | 158           | 17,3        |
| патріархатне суспільство                                 | 35                        | 12,4        | 101           | 11,1        |
| <b>Всього</b>                                            | <b>105</b>                | <b>37,2</b> | <b>259</b>    | <b>28,4</b> |
| <i><b>фрейм «пригнічення»</b></i>                        |                           |             |               |             |
| жінка в патріархатному суспільстві                       | 177                       | 62,8        | 653           | 71,6        |
| <b>Всього</b>                                            | <b>177</b>                | <b>62,8</b> | <b>653</b>    | <b>71,6</b> |
| Загальна кількість ЛО,<br>що вербалізують концепт «гніт» | 282                       | 100         | 912           | 100         |

Найбільш вербально заповненим слотом концепту «гніт» є слот «жінка в патріархатному суспільстві» фрейму «пригнічення», який складає 62,8 % ЛО проти 37,2 % ЛО двох слотів фрейму «домінування». Більша різноманітність ЛО, що репрезентують фрейм «пригнічення», у зіставленні з меншою різноманітністю ЛО, що репрезентують фрейм «домінування», (177 ЛО проти 105 ЛО), та велика розбіжність між частотністю їх вживання (Fa=653, 71,6 % проти Fa=259, 28,4 %) демонструє занепокоєння авторок художніх творів становищем жінки. Тобто письменниці найбільшу увагу приділяють саме опису становища та почуттів жінки у патріархатному суспільстві, проблемам її самоусвідомлення та відсутності можливостей для самореалізації.

Концепт «гніт» представлений у жіночих художніх текстах переважно двома типами дискримінації жінки – соціокультурним та економічним. Авторки досліджуваних художніх текстів, які не є

<sup>1</sup> ЛО – лексичні одиниці

політичними або суспільними діями, не торкаються політичних питань. Проблема сексуального пригнічення обмежена рамками сімейних сексуальних відносин. Соціокультурна дискримінація жінки репрезентована ретельною розробкою жіночого гендерного стереотипу у певній соціальній ситуації. Економічна дискримінація представлена розкриттям економічної залежності дружини від чоловіка або її скрутного матеріального становища.

Гендерно маркований лексичний корпус концепту «гніт» у художньому тексті складається переважно з оказіональних пейоративно конотатованих маркерів, які репрезентують ставлення чоловіка та патріархатного суспільства до жінки в різноманітних проявах (*possession <of a woman>, double standart, the harsh code <of the village>, to dominate, to coerce, etc.*). Лексичні одиниці, які реалізують узуальні значення, вживаються виключно на позначення чоловічого гендерного стереотипу (*the head of the family, ambition, hatred for subjection, to have to work, etc.*) та жіночого гендерного стереотипу (*housewife, to cook, to clean, to do washing, etc.*).

Лексична карта концепту «свобода», складена у результаті контекстуального аналізу, містить 114 лексичних одиниць, Fa=1131.

Отримані дані представляємо у таблиці 2:

Таблиця 2

**Вербальна репрезентація концепту «свобода»  
у проаналізованих художніх текстах**

| Концепт «свобода»                                           |                 |      |               |      |
|-------------------------------------------------------------|-----------------|------|---------------|------|
| Слот                                                        | Вокабуляр       |      | Слововживання |      |
|                                                             | кількість<br>ЛО | %    | Fa            | %    |
| <b>фрейм «рівноправність»</b>                               |                 |      |               |      |
| підвищення статусу жіночого гендеру                         | 80              | 70,2 | 748           | 66,1 |
| здобуття жінкою чоловічого гендеру                          | 34              | 29,8 | 383           | 33,9 |
| Загальна кількість ЛО,<br>що вербалізують концепт «свобода» | 114             | 100  | 1131          | 100  |

Лексичне заповнення наведених слотів демонструє, що підвищення соціального статусу жінки є найголовнішим засобом досягнення рівноправності, як його бачать американські письменниці (80 ЛО, Fa=748). Здобуття жінкою чоловічого гендеру є менш поширеним засобом (34 ЛО, Fa=383).

Загальна кількість лексичних одиниць, що репрезентують концепт «свобода» в художніх текстах, незначна, вона складає 114 лексичних одиниць. Але кількість слововживань ( $Fa=1131$ ) перевищує цю цифру майже у 10 разів ( $Ff=9,9$ ). Це доводить, що письменниці описують бажання жінки бути вільною особистістю менш різноманітними засобами, ніж її пригнічення, яке вербалізується більш різноманітними засобами, але не так часто.

Таким чином, на одному й тому ж художньому текстовому просторі проблема жіночої свободи обговорюється майже у два рази частіше за проблему пригнічення жінки, що демонструє її прагнення, з одного боку, досягти усвідомлення американською жінкою своєї ідентичності та значущості, а з іншого боку, привернути увагу андроцентрично орієнтованого соціуму до визнання жінки повноцінним членом суспільства.

Вся актуалізована лексика, яка вербалізує концепт «свобода» в художньому тексті, є гендерно маркованою, феміністські «навантаженою» та позитивно конотованою. Узуальні маркери феміністської модальності вживаються на позначення здобутків феміністської думки. Так, найбільш релевантним тут стає іменник *freedom*. Його словникова стаття включає 7 позиції, серед яких ключовими є: 1) *the right to do what you want without being controlled or restricted by anyone*; 2) *the state of being free and allowed to do what you want*; 3) *the state of being free because you are not in prison* (8, 641), де перше значення є інваріантним. У текстах, які мають політичну спрямованість, цей іменник функціонує як політичний термін. Електронний варіант цього словника наводить ілюстративний матеріал вживання слова, де присутня фраза *the constitution guarantees freedom from persecution on grounds of race, sex, or sexuality* (8). Таким чином, за останні роки політкоректність вимагає від авторів та видавців словників зазначати нові соціально-політичні тенденції, що з'явилися у результаті суспільних рухів, у тому числі і феміністського.

В усіх досліджених художніх текстах полісемантичний іменник *freedom* вживається лише в узуальному інваріантному значенні, яке зазнає процесу спеціалізації завдяки набуттю феміністської модальності. Коли цей іменник вербалізує концепт «гніт», інваріантне значення набуває додаткового значення «контроль над жінкою». Коли цей іменник вербалізує концепт «свобода», інваріантне значення набуває додаткового значення «здобуття жінкою права контролю над собою». У такий спосіб у художніх текстах іменник *freedom* реалізує узуальне інваріантне значення «кон-

---

<sup>1</sup> Ff – відносна частотність

троль» та зазнає процесу спеціалізації завдяки набуттю феміністського модального забарвлення.

Цьому ж процесу підлягає також іменник *power* (Fa=17), який реалізує узуальне значення «контроль». У художньому тексті він набуває оказіональну сему, яка конкретизує тип контролю: контроль, що набуває жінка. Загалом, термінологічна лексика у художніх творах використовується у незначній кількості та підлягає процесу спеціалізації термінологічного значення за рахунок набуття феміністської модальності.

Концепт «свобода» у художніх текстах переважно вербалізується оказіональною лексикою. Ця імпліцитно забарвлена лексика деталізує величезну різноманітність аспектів проблеми, яка турбує американську жінку та актуалізує модальність жіночих художніх текстів. Так, синсемантична морфема *self* (Fa=29) стає маркером жіночої ідентичності, у такий спосіб вона набуває нового ЛСВ, завдяки чому відбувається розширення її семантичної структури.

Віддієслівний іменник *awakening* (Fa=2) використовується метафорино. До складу його семантичної структури входить нове ЛСВ «здобуття жінкою усвідомлення своєї ідентичності», яке не зафіксоване словниками. Відбувається розширення контекстуальної семантичної структури цього слова, тому що поряд з узуальними у тексті актуалізується оказіональне ЛСВ.

Специфічним у художньому тексті є функціонування власного імені персонажів. Воно може стати феміністськи маркованим та імпліцитно реалізувати феміністську модальність. Власне ім'я, яке є семантично порожнім поза текстом, у художніх текстах часто набуває концептуальної релевантності. Так, у романі К. Шопен «Пробудження» (*K. Chopin "The Awakening"*) номінація героїні за прізвищем чоловіка *Mrs. Pontellier* реалізує контекстуальне значення «залежна особистість» та входить до слоту «жінка в патріархатному суспільстві», тоді як вживання її імені *Edna* реалізує значення «незалежна особистість» та входить до слоту «підвищення статусу жіночого гендеру» [див. 5]. У романі Л. М. Елкот «Маленькі жінки» одна з героїнь носить ім'я Джо (*Jo*). Звичайно ім'я *Jo* вживається для номінації чоловіків. Але дівчина віддає перевагу цій скороченій формі її повного ім'я *Josephine* для того, щоб підкреслити своє бажання бути схожою на хлопця, перейняти чоловічий гендерний стереотип.

Загалом, кількість лексичних одиниць, що вербалізують концептосферу «фемінізм» у проаналізованих художніх текстах, складає 396 оди-

ниць ( $F_a=2043$ ). Загальна кількість слововживань у цих текстах складає 452828. Взявши до уваги, що половина цих слів є синсемантичними [1, 33], вважаємо, що автосемантична лексика становить приблизно 226414 ЛО. Якщо взяти останній показник за 100 %, отримуємо кількість слововживань, які вербалізують концептосферу «фемінізм» у художніх текстах, яка складає  $F_a=0,9$  %.

Закон комунікативної релевантності, сформульований З. Д. Поповою та І. А. Стерніном, свідчить про те, що актуалізація будь-якого концепту прямо пропорційна частотності одиниць, які його вербалізують. Тобто, якщо концепт актуалізується, то збільшується частотність лексичних одиниць, які його номінують, та навпаки, якщо актуальність концепту зменшується, то зменшується і частотність мовних засобів, які його об'єктивують [4, 207]. Такий незначний відсоток вживання лексичних одиниць, які вербалізують концептосферу «фемінізм», доводить, що авторки не ставлять завданням агітацію та переконання суспільства в тому, що жінка потерпає від дискримінації.

У художніх творах широко представлена лексика з одиничним вживанням ( $F_a=1$ ), наприклад: *proprietorship, double standard, bitch, hysterics, feminist, matriarch, equality, etc.* Вона складає значний корпус словника (66,7 %) від всієї лексики, що входить до лексичної карти концептосфери «фемінізм» проаналізованих художніх текстів, та 12,5 % від загальної кількості слововживань. Ця лексика реалізує значення пригнічення та звільнення жінки в американському суспільстві. Високочастотна лексика ( $F_a \geq 10$ ) становить 8,1 % від всіх лексичних одиниць, що входять у лексичну карту концептосфери «фемінізм» та 68,9 % від загальної кількості слововживань.

В художньому тексті найбільш семантично релевантною є okazіональна лексика. Значна кількість таких лексичних одиниць реалізує контекстуальне значення в макроконтексті, іноді на рівні цілого тексту. Узуальні лексичні одиниці, що репрезентують концептосферу «фемінізм», зустрічаються виключно для позначення чоловічого чи жіночого гендерних стереотипів. Широкозначна лексика тут майже не вживається. Семантично okazіональні вербальні маркери концептосфери набувають контекстуальні ЛСВ, завдяки чому відбувається розширення семантичної структури цих лексичних одиниць.

Діахронічний аналіз художніх творів демонструє розвиток феміністської думки у США. Твори, що з'явилися до першої хвилі фемінізму чи упродовж неї (середина XIX – початок XX ст.), хоча й торкаються проблеми пригнічення жінки та визначаються зараз як

«феміністські», відверто її не проголошують. Актуалізація проблеми простежується переважно на рівні цілого тексту. Так, у дидактичному романі Л. М. Елкот «Маленькі жінки» (1868) лише зазначається, що жінка має сидіти вдома, тоді як у романі Д. Б. Френк «Шем Крік» (2003), який належить до останньої хвилі фемінізму, працююча жінка – явище звичайне, що отримує вербальне відображення в сучасних текстах.

Інша риса сучасних художніх текстів на відміну від текстів сторічної давнини, є їх більша експліцитність. У ранніх творах існували теми-табу, наприклад, ті, що стосувалися сексуальної сфери. Якщо у романі К. Шопен «Пробудження» (1899) про сексуальне звільнення жінки свідчить переважно сюжетна лінія та імпліцитна вербалізація (героїня йде від чоловіка та знаходить коханця заради сексуального задоволення, що було скандалом у ті часи), то в оповіданнях М. Стаффел «Годувальниця» (1974), С. Скофілд «Провина» (1983) описуються позашлюбні сексуальні стосунки з чоловіками як нормальне явище, а в романі Д. Б. Френк «Шем Крік» (2003) відверто зауважується, що жінка має право на сексуальне задоволення та на зустріч з чоловіками лише заради сексу, що вербалізується експліцитно. Для художніх текстів другої хвилі (60-ті – 70-ті рр. XX ст.) характерне також порушення інших проблем, таких, як ставлення жінки до війни, ставлення суспільства до жіночих професій, проблеми материнства, домашнього насильства тощо. У текстах третьої хвилі порушуються більш глибокі феміністські проблеми, такі, як деформації жіночого тіла (*female genital mutilation*), жіночий алкоголізм, наркоманія тощо.

Отже, проаналізована лексична карта концептосфери «фемінізм» дає змогу зробити наступний висновок: незважаючи на присутність вербалізованої частини концептосфери у відносно невеликому відсотку в означених творах, «фемінізм» має величезний вплив на свідомість американської жінки та пронизує написану жінками художню літературу США.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту: підручник для студентів старших курсів філологічних спеціальностей. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 261 с.
2. Лавріненко Н. В. Гендерні стереотипи як механізм припису гендерної ідентичності // Рівність жінок та чоловіків. – К., 2001. – С.2-15.
3. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М.: Академия, 1997. – С.280-287.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: Восток-Запад, 2007. – 314 с.

5. Соколова Н. В. Окаzionale лексическая репрезентация концепта «феминизм» в романе К. Шопен «Пробуждение» // Записки з романо-германської філології. – Вип. 14. – Одеса: Фенікс, 2003. – С. 188-195.
6. Langacker R. W. Language and its Structure: Some Fundamental Linguistic Concept. – N. Y.: Harcourt, Brace a World, Inc., 1968. – 260 p.
7. СЛТЕ – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. LDCE – Longman Dictionary of Contemporary English. – London: Longman, 2003, – 1949 p.
9. Alcott L. M. Little Women. – London: Penguin Books, 1994. – 217 p.
10. Bloom A. Silver Water // The Scribner Anthology of Contemporary Short Fiction. Fifty North American Stories Since 1970 / ed. by Williford L., Martone M. – New York: Scribner paperback fiction Simon & Schuster Inc., 1999. – P. 159-166.
11. Braverman K. Tall Tales from the Mekong Delta // The Scribner Anthology of Contemporary Short Fiction. Fifty North American Stories Since 1970 / ed. by Williford L., Martone M. – New York: Scribner paperback fiction Simon & Schuster Inc., 1999. – P. 167-181.
12. Cather W. My Antonia. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1954. – 372 p.
13. Chopin K. The Awakening // Case Studies in Contemporary Criticism. / Ed. by N. A. Walker – Boston: Bedford / St. Martin's, 2000. – 22-139 p.
14. Davis R. H. Life in the Iron Mills // Nine Short Novels by American Women / ed. by McMahan E., Day S., Funk R. – New York: St. Martin's Press, 1993. – P. 3-35.
15. Frank D. B. Shem Creek: A Lowcountry Tale. – New York: Berkley Books, 2004. – 349 p.
16. Porter K. A. Pale Horse, Pale Rider // Nine Short Novels by American Women / ed. by McMahan E., Day S., Funk R. – New York: St. Martin's Press, 1993. – P. 497-538.
17. Scofield S. Trespass // Ploughshares: The Literary Journal. – Boston: Emerson College. – Winter, 1983. [WWW-документ] URL <http://www.pshares.org/issues/article.cfm?prmarticleID=1574>
18. Staffel M. The Provider // Ploughshares: The Literary Journal. – Boston: Emerson College. – Fall, 1974. [WWW-документ] URL <http://www.pshares.org/issues/article.cfm?prmarticleID=241>
19. Wharton E. Summer // Nine Short Novels by American Women / ed. by McMahan E., Day S., Funk R. – New York: St. Martin's Press, 1993. – P. 263-383.